ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ ТА МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВЗАЄМИН

УДК 94 (100) 05/21

Аліса Лукашенко

РЕЛІГІЙНІ ВЧЕННЯ ТА НАРОДНИЙ ПРОТЕСТ ЯК СПРОБА ПОВЕРНЕННЯ ДО ВИТОКІВ ХРИСТИЯНСТВА: ВАЛЬДЕНСИ, КАТАРИ, ЛОЛАРДИ

У статті проаналізовані витоки релігійних вчень таких як катари, вальденси. Визначено спільні та відмінні риси релігійних вчень катарів та вальденсів. Охарактеризовано специфіку аскетично-дуалістичного світогляду релігійних вчень катарів та вальденсів. Досліджено особливості взаємовідносин між представниками релігійних вчень та офіційною Церквою. Визначено релігійне підґрунтя та передумови повстання на чолі з Уотом Тайлером. Під час написання статті було використано низку методів, серед яких такі: метод аналізу та синтезу, історико-порівняльний, хронологічний, ретроспективний тощо.

Ключові слова: католицизм, хрестовий похід, Церква, дуалізм, аскетизм.

Проблеми релігії завжди були актуальними в наукових колах, оскільки стосуються так званих вічних питань, які не змінюються протягом всієї історії людства. Починаючи другого тисячоліття нашої ери католицька Церква поступово піддається само руйнації, перетворюючись у розбещений мирський інститут влади. Звісна річ, на цей процес не могли не відреагувати свідомі кола тогочасного суспільства. Вивчення подібної реакції носить актуальний характер з огляду на загрози повторюваності процесів деградації на сучасному етапі розвитку. І саме в такі часи людство звертається до моральних основ своєї цивілізації – християнства.

Мета статті полягає у аналізі витоків, особливостей аскетично-дуалістичних релігійних вчень катарів і вальденсів та з’ясуванні історичної ролі лолардів.

Проблематику релігійних вчень досліджувала низка вчених, які присвятили свої праці як дослідженню окремих єресей так і інквізиційних процесів в цілому, в контексті яких рокривали і питання релігійних вчень. Так, в першу чергу ми можемо назвати імена таких відомих вчених: Л. Карсавін, М. Осокін, А. Веселовський, Генрі Чарльз Лі, М. Шейнман, С. Лозинський. Наша стаття здебільшого і спирається на фактологічний матеріал праць зазначених дослідників.

На теренах Західної Європи процес феодалізації і християнізації був тісно пов'язаний, на відміну від Східної Європи. Крім того, враховуючи раціоналізм західноєвропейської цивілізації саме тут, на теренах західнохристиянської ойкумени відбулося поступове отримання Церквою фінансової незалежності. Так, Церкві вдалося вибудувати власну ієрархію. На думку, Б. Флоря в Західній Європі згодом населенню вдалося також звільнитися від тотального авторитету Церкви та світської влади [1, с. 107]. Для Західної Європи то був закономірний процес. Витоки останнього сягають доби XII–XIV ст. і пов’язані з існуванням таких християнських вчень та груп як вальденси, альбігойці, катари, лоларди. Прихильники перерахованих релігійних вчень виступали проти засилля світської влади та змужнілої в фінансовому контексті Церкви, використовуючи той же самий інструмент, що і два останні інститути, а саме – християнське вчення. Якщо світська влада і Церква укорінювали релігію провини і страх перед Страшним Судом та віддали прихожан на поталу Дияволу та бісам, то послідовники релігійних вчень звернулися до витоків християнства, до його основ, які скасовували устої тогочасного суспільства і владу королів та Церкви. Розглянемо особливості вищезазначених релігійних вчень.

Так, вальденси – послідовники єретичного вчення ліонського купця П'єра Вальдо (кінець XII ст.), які, закликаючи до «євангельської бідності», вважали, що розбещена багатством римська церква втратила святість і її таїнства не мають сили. Вальденси стверджували, що будь-який мирянин, який, за заповідями Христа, веде жебрацьке життя, позбавлений постійного притулку, а інколи взагалі даху над головою, може здійснювати таїнства; проповідували аскетизм, відмову служителів церкви від власності, проведення богослужінь не латиною, а рідною мовою. Вчення вальденсів було засуджено як єресь на Третьому Латеранському соборі. і надалі переслідувалися католицькою церквою [2, с. 12].

Катари – назва, яку теологи Римо-католицької Церкви дали християнському релігійному рухові доби Середньовіччя XI–XIV ст., поширеному в деяких країнах Західної Європи (особливо Лангедок, Арагон, Італія, деякі землі Німеччини і Франції). Період розквіту руху припадає на XII–XIII ст., а

боротьба з катарами, як з «небезпечною єресю» довгий час мотивувала політику римських Пап [23, с. 16].

Внаслідок жорсткої позиції вищого кліру Римо-католицької Церкви щодо єресі був прийнятий ряд антиєретичних заходів юридичного характеру. Кульмінацією цих заходів стало санкціонування Папою Інокентієм III першого хрестового походу до християнських земель (1209–1229 рр.) – так званого хрестового походу проти альбігойців. Наслідком цієї війни стала анексія Францією одного з найприхильніших до катаризму регіонів Європи – Лангедоку. Створена у 1229–1233 рр. спеціально для боротьби з катарами, папська інквізиція, за підтримки короля Франції у Лангедоку та партії гвельфів в Італії організувала систематичні репресії, що завершилися повним знищенням руху [2, с. 10].

Перед тим як перейти до детального аналізу суті релігійних вчень, зазначимо, що вони отримали надзвичайну широку популярність серед різних прошарків населення, починаючи від знаті, закінчуючи простолюдинами. Кількість прихильників була наскільки вражаючою і непереможною для звичайних інквізиторів, що проти послідовників цих релігійних вчень було врешті організовано хрестовий похід. Пропонуємо детальніше зупинитися на дуалістичній природі релігійних вчень вальденсів та катарів.

Передусім важливим для нас є з’ясування причин виникнення релігійних вчень, які тісно преплітаються із суттю католицької Церкви, яка стала самостійною фінансовою ієрархією та ідеологією християнського дуалізму. Станом на XII ст. католицька Церква набула ознак мирського інституту, священнослужителі наскільки віддалилися від першопочаткових християнських чеснот, що її часто почали називати вавилонської блудницею. Але до цього Церква впоралася із своїм завданням, пов’язаним із формуванням християнського світогляду, стрижневою ідеєю якого було спасіння душі в умовах тотального протистояння з Дияволом. Тому не дивно, що саме в таких умовах прихильники релігійних вчень, прагнучи врятувати душу, віддавали своє тіло аскезі, вважаючи, що Диявол ховався саме в плоті. Так, для катарів і вальденсів традиційним шляхом до Бога було умертвління плоті. І не дивно, адже напередодні виникнення цих релігійних вчень Церквою було сформовано соціальний ідеал аскетичного послідовника Христа. Зважаючи на це, не дивно, що так звані єресі набули широкої популярності, адже душу хотіли врятувати всі: від багатого до бідного, від знатного до простолюдина. Враховуючи ще й факт тотального переслідування та бешкетництва з боку Диявола, фактами яких перенасичені історичні джерела середньовічної доби і які влучно наводить Л. Карсавін, проблема спасіння душі стояла надзвичайно гостро [3, с. 242].

Тепер з’ясуємо спільне і відмінне у релігійному вченні катарів і вальденсів та особливості реалізації у ньому християнського дуалізму. На думку Л. Карсавіна, у катарів домінувала доктрина, а життя не мало цінності, у вальденсів же життя мало самоцінність і мораль домінувала над доктриною. Спільним у доктрині вальденсів і катарів, на думку Н. Осокіна було таке: прагнення до управління почуттями та емоціями; підкорення тіла духу; умертвіння плоті; уникання втіх; невизнання воскресіння тіла; невизнання Церкви-блудниці; невизнання повсякденного аспекту буття феодального суспільства [3, с. 259]. Наголошуємо, хоча вальденси і катари виступали проти низки традиційних понять феодального суспільства вони не продукували ідей революційних змін феодального суспільства, максимум до якого вони могли прагнути – це реформа католицької Церкви. Адже як ми вже і зазначали вище на порядку денному у них стояло спасіння душі.

Найгостріше аскетично-дуалістичні настрої проявилися у вченні катарів. Так для катарів життя – це протистояння двох протилежних начал: поганого, злого Бога, якого вони знаходили в Старому Заповіті і Бога доброго (Новий Заповіт). Варто також зазначити, що серед катарів були крайні дуалісти та поміркованi. Крайні в своїх інтерпретаціях християнства доходили до того, що Ісус Христос породження демонічної сили. Поміркованi ж так не вважали. Але в цілому поширеною серед катарів було наступне дуалістичне бачення картини світу: демон створив людину, але не міг вдихнути в неї життя і тому попросив Бога, в результаті чого людина відразу промовила демону: «Я тепер не твоя Дияволе!» - і саме з цих часів Диявол почав робите все для того, щоб забрати душу в людини. Саме на фоні такої парадигми зрозумілим є аскетичний спосіб життя катарів, адже на їх думку Диявол обрав саме тіло як ключ до людської душі. Також катари вважали, що Іоанн Хреститель теж був демоном, оскільки хрестив не духом, а водою. На думку ж поміркованих катарів Христос наскільки був сильним духом, що не піддався демонічному впливу, що підтверджує сам факт його народження від Діви Марії, яка була безтілесною [3, с. 270].

Не менш цікавим є переконання катарів про перевтілення душі. Ця концепція виникла у останніх в зв’язку з незрозумілою долею тих душ, які проживали в тілі до появи істинного вчення катарів. Тому вони вирішили, що душа буде втілюватися в різну плоть до тих пір доки не пізнає істинне вчення. Саме цим пояснюється вегетаріанський спосіб життя катарів, оскільки вони вважали, що душа може скитатися в будь-якій плоті.

Вальденси ж на відміну від катарів не пішли так далеко в логічному обґрунтуванні складних богословських питань. Їх вчення зводилося здебільшого до заперечення зовнішніх інститутів, а сенсом життя вони вважали постійну проповідь.

Цікавим є дві сторони медалі тогочасного дуалізму. Так, поняття християнський дуалізм в основному в історіографії зводять до єресей, але не менш виражений він був і в офіційній Церкві, яка створила культ Диявола, щоб тримати маси в покорі. Так, для Церкви представники згаданих релігійних вчень були єретиками, а єретики вважалися вісниками Антихриста. А зворотній бік цього – для єретиків втіленням Диявола була сама Церква.

Лоларди – прихильники релігійного вчення доби середньовіччя (XIV ст.), яке виникло в Антверпені (нині Бельгія) і поширилося на інші країни. В Англії так називали у 1360–1381 рр. послідовників Джона Болла. У своїх проповідях таврували багатства і пороки духовенства, вимагали скасування церковної десятини, конфіскації церковного майна, скасування церковної ієрархії тощо. Після 1382 року в Англії так стали називати послідовників мислителя Джона Вікліфа, який критикував католицьку церкву, заперечував головування папи в духовних питаннях, виступав проти світської влади папства [4, с. 47].

Повстання Уота Тайлера стало можливим саме за рахунок збігу зазначених вище обставин: раціоналізму та прагненню населення звільнитися від тотального авторитету Церкви та світської влади. Крім того ідейним натхненником повстання був Джон Болл, лолард, послідовник Д. Вікліфа. Соціально-економічні реалії в тогочасній Англії були наслідком ранніх паралельних процесів феодалізації та християнізації. Не зважаючи на винайдення прогресивніших методів господарювання населення залишалося «в полоні» світської та церковної влади. Зупинимося дещо детальніше на перебігу повстання і особливостях впливу ідеології лолардів на хід та наслідки подій.

Так, у Великобританії чотирнадцятого століття відбувся великий промисловий бум. Феодальне господарство, засноване на панщині, поступово занепадало. Феодали дедалі більше відмовлялися від панщини і обкладали селян грошовим оброком. Розвиток товарно-грошових відносин, начебто, мав полегшити долю селян. Так, деякі селяни навіть змогли розбагатіти і зайнятися власним виробництвом. Інша ж частина селян остаточно розорилася і перетворилася на наймитів. У 1348–1349 рр. в Європі пройшла «Чорна смерть» – чума, яка не оминула і Англію. Крім того між Англією і Францією точилася Столітня війна. На ведення війни були потрібні витрачати величезні кошти. Усі тяготи війни лягли на плечі простого народу. Король Едуард III в 1349 р. видає ордоканс, згідно з яким дорослим людям віком від 12 до 60 років наказувалося найматися на працю а плату, яка була встановлена до чуми, а роботодавці, які платили б більшу платню, накладався штраф.

У зв'язку з війною вкрай збільшилися податки «… кожен четвертий пенні має йти королю…». Народ був у вкрай скрутному становищі, нічим було годувати сім'ї, феодали забирали останнє у селянина. «Щоб сплатити податок королю, я продав зерно, призначене на посів, і тепер моя земля порожня і звикає до відпочинку. З того часу, як вони вивели із мого хліва мою найкращу худобу, я готовий плакати, думаючи про свою долю, – так народжуються злидні …» [5, с. 47] – йдеться в пісні орача – джерелі кінця XIII ст. Наприкінці XIV ст. становище народу стало ще гірше.

Росла серед пересічного населення ненависть і до католицької Церкви. Крім церковної десятини призначалися нові побори. Народний рух проти свавілля із боку католицької верхівки знайшов підтримку серед нижчого духівництва. У Великобританії з'явилися народні проповідники, лолларди – бідні священики. Подорожуючи по всій країні, вони виступали із різкою критикою як проти багатої і владної Церкви, так і проти феодалів і королівських чиновників. Найвідомішим з них був Джон Болл. Подорожуючи взимку і влітку босоніж й у одній шерстяний рясі, він стверджував, що Бог створив всіх людей рівними. З його слів серед народу поширився відомий вислів: «Коли Адам орав, а Єва пряла, хто був дворянином?»

Проповіді бідних попів, які підігрівають протест народу проти зловживань влади, викликали у Англії соціальний вибух, який отримав назву селянського повстання під керівництвомУотаТайлера. Повстання спалахнуло навесні 1381 року у графстві Эссенс у Південно-Східній частини Англії. Безпосереднім приводом до повстання було запровадження нового податку, який збільшував колишню суму втроє. Невдовзі його підтримали селяни сусіднього графства Кент, які звільнили з в'язниці заарештованого проповідника Джона Бола. Невдовзі повстанням було охоплена вся Південно-Східна частина королівства.

Керував повстанцями покрівельник з Кента Уот Тайлер. Він мав організаторські здібності і військові знання – можливо, брав участь у війні з Францією у складі англійської армії. Його ім'ям і названо повстання. Ідейним вождем повстанців був Джон Болл. Він закликав до винищення всіх сеньйорів та їх поплічників – королівських суддів. Також він говорив, що суспільство справедливо влаштовано буде лише тоді, коли все майно буде спільним і усі будуть рівні.

В ході повстання король був змушений піти на переговори. Повстанці висунули дві програми. Перша програма була недосконалою оскільки не стосувалася життя всіх верств населення і майже не суперечила існуючому порядку. Друга ж програма носила системний характер і по своїй суті передбачала руйнацію феодальної держави й створення геть нового виду суспільного ладу – союзу вільних громад, що цікаво на чолі з королем і єпископом. Ось такими були вимоги повстанців: «І тоді Уот прочитав в голос пункти, які вони вимагали до виконання наголосив, щоб не було ніякого іншого закону, крім Уінчестерського закону, і що тепер в жодному судовому процесі не буде оголошено поза законом і що жоден сеньйор не буде мати сеньйорії, і всі вони будуть справедливо розділені між всіма, і тільки один сеньйор король буде мати їх, і що майно святої церкви не повинно знаходитися в руках монахів, приходських священників і вікаріїв, але ті, хто володіє ними, будуть отримувати достатнє для життя утримання, а все інше майно має бути розділене між прихожанами; єпископів не буде в Англії, крім одного, і прелатів, крім одного, і всі їхні землі, будуть забрані у них і розділені між общинами із залишенням їм помірного утримання, і в Англії не буде жодного кріпосного, холопа, всі повинні бути вільними і одного стану» [6, с. 212]. Але повстання було придушено, а ватажків вбито. По Англії пролилися ріки крові – такою була розправа короля над послідовниками Джона Болла і Уота Тайлера.

Отже, релігійні вчення катарів, вальденсів та проповіді лолардів були результатом зловживань та гріхопадіння Церкви. Якщо катари та вальденси були більшою мірою теоретиками, то лоларди в силу історичних подій стали натхненниками великого соціально-економічного потрясіння в Англії – повстання Уота Тайлера. Так, в свої теоретико-богословських висновках далі пішли катари, в яких і була гостріше виражена аскетично-дуалістична фразеологія, що часом не тільки заперечувала божественну природу Ісуса Христа, а аргументувала його демонічну природу. Вальденси ж сприймаючи Церкву як продукт виродження і наслідок діяльності Диявола, не заглиблювались у занадто теоретизування і основну свою увагу направили на спасіння душі шляхом умертвіння плоті, яка була інструментом Диявола.

Список використаних джерел

1. Флоря Б. Н. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье / Б. Н. Флоря. – М., 2007. – 272 с. 2. Элиаде М. Словарь религий, обрядов и верований / М. Элиаде. Санкт-Петербург, Университетская книга – 1997. – 310 с. 3. История ересей / [сост. А. Лактионов]. – М.: АСТ, 2007. – 576 с. 4. Керов В. Л. Народные восстания и еретические движения во Франции в конце XIII начало XIV вв. / В. Л. Керов. – М., 1986. – 576 с. 5. История средних веков / [под ред. Н. Ф. Колесницкого]. – М.: Просвещение, 1986. – 428 с. 6. Социальная история средневековья / [под ред. Е. А. Косминского, А. Д. Удальцова]. – М, 1927. – Т. II. – 362 с.

Алиса Лукашенко

РЕЛИГИОЗНЫЕ УЧЕНИЯ И НАРОДНЫЙ ПРОТЕСТ КАК ПОПЫТКА ВОЗВРАЩЕНИЯ К ИСТОКАМ ХРИСТИАНСТВА: ВАЛЬДЕНСЫ, КАТАРЫ, ЛОЛАРДЫ

В статье проанализированы истоки религиозных учений катаров, вальденсов. Определены общие и отличительные черты религиозных учений. Охарактеризована специфика аскетично-дуалистического мировоззрения религиозных учений катаров и вальденсов. Исследованы особенности взаимоотношений между представителями религиозных учений и официальной Церковью. Определена религиозная подоплека и предпосылки восстания во главе с Уотом Тайлером. При написании статьи были использованы ряд методов, среди которых: метод анализа и синтеза, историко-сравнительный, хронологический, ретроспективный и др.

Ключевые слова: католицизм, крестовый поход, Церковь, дуализм, аскетизм.

Alisa Lukashenko

RELIGIOUS DOCTRINE AND PEOPLE PROTEST AS AN ATTEMPT TO RETURN ORIGINS OF CHRISTIANITY, WALDENSIAN, QATER, LOLARDY

The article analyzes the origins of religious teachings such as Cathars, Waldensians. Determined common features religious teachings of the Cathars and Waldensians. Characterized specifics ascetic-dualistic worldview religious teachings of the Cathars and Waldensians. When writing the article was used a number of methods, including the following: the method of analysis and synthesis of historical and comparative, chronological, retrospective and so on.

Key words: Catholicism, Crusade Church, dualism, asceticism.